

az NLM elektronikusan küldi meg a cikkeket, s ezért sokkal gyorsabb, az árai pedig nagyjából megegyeznek a BL-ével.

A másolatokért felszámított térítés 60 norvég korona; ezt az összeget néhány éve egy szakmai testület állapította meg. Minden külső használó és diák köteles fizetni, az oktatók nem, viszont az általuk igénybe vett szolgáltatásról intézetük vagy tanszékük kap számlát negyedévenként. A külföldről érkező másolatok díjszabása korábban magasabb volt, de tekintettel a Subito alacsony áaira, mostanra sikerült egységesen 60 koronában megszabni a térítési díjat.

Minthogy sikeresen felgyorsították KKK és dokumentumszolgáltató tevékenységüket, honlapjukon egyebek között azt is garantálták, hogy három munkanapon belül küldik meg a kért másolatokat; ha valami miatt késnek, nem számítanak fel térítést. A könyveket két munkanapon belül postázzák, s ugyancsak két munkanapon belül dolgozzák fel a KKK-ra vonatkozó kéréseket.

/KROG, Mette: How to achieve better performance in ILL, a Norwegian point of view. World Library and Information Congress: 69th IFLA General Conference and Council, 1–9 August 2003, Berlin. Code Number: 144-E. 6 p./

(Papp István)

Könyvtárközi kölcsönzés – licencelés – szerzői jog

Egy gyors felméréssel tekintették át a Középnyugat (USA) 13 tudományos könyvtárában, hogy a licencelés mennyiben befolyásolja a könyvtárközi kölcsönzést (KKK) és a dokumentumellátást.

A KKK részlegek munkatársai arra mutattak rá, hogy nincs közvetlen tudomásuk arról, milyen korlátozásokat kötöttek ki a licencadók az egyes folyóiratcímekre. Továbbá nehézséget jelent, hogy több lépés megtételére kényszerülnek (s ezzel időt vesztenek), ha tájékozódni akarnak ezekről a korlátozásokról. A kölcsönadó könyvtárak ezért különböző listákat állítanak össze, s abban bíznak, hogy a kölcsönkérők már előzőleg tisztázzák a maguk részéről a korlátozásokat, s ennek tudatában postázzák kéréseiket. Azonban a kérő könyvtár nem tesz különbséget a nyomtatott és az elektronikus formátum között, s így a korlátozásokat sem veszi tekintetbe. Ráadásul a licencelés feltételei is évről évre változnak.

A kölcsönadó többféle korlátozással szembesül a KKK teljes megtiltásától a szolgáltatás módjának megszabásán át (pl. megtiltják az elektronikus küldést) bizonyos könyvtártípusok (pl. az ún. kereskedelmi alapon működő könyvtárak) kizárásáig. S mindez kiadónként is változik.

Ennek megfelelően a KKK gyakorlata eltérő az egyes könyvtárakban. Van, ahol csak akkor nyúlunk az online variánshoz, ha nem áll rendelkezésre a nyomtatott; mások a könnyebb kezelhetőség végett az online változatot részesítik előnyben (az esetleges korlátozás kiderítésére fordított időt elenyésztve az anyagmozgatás nehézsége).

Kiderült, hogy a nem teljesítést jobban befolyásolja a vonatkozó licenc korlátozó rendelkezéseinek kiderítése, mint az esetleges korlátozás.

A kérő könyvtárak tapasztalatai szerint sokszor nem tudják meg az okát, miért nem teljesítik kéréseiket, bár tisztában vannak azzal, hogy a teljesítésben szerepet játszanak a licenckorlátozások. A csak digitális formában létező folyóiratok esetében nagyobb valószínűséggel fordulhat elő a törlés vagy nem teljesítés, bár ezek száma nem jelentős. Sokszor a kiadótól sem lehet beszerezni a kívánt cikket tételenkénti vásárlással, mert csak az előfizetőknek van teljes hozzáférésük. (Kérdéses, hogy ez az eljárás elvezet-e az előfizetők számának emelkedéséhez.)

A költségvetések fájdalmas csökkenése a nyomtatott címek előfizetésének folyamatos csökkentéséhez vezetett. A 13 könyvtár közül 12 törölte online folyóiratainak nyomtatott verzióját, s közben nem volt szempont, hogy az elektronikus változatra milyen korlátozások érvényesek a KKK-t illetően. Ez oda vezethet, hogy a kölcsönadó könyvtár vagy minden befutó kérést töröl, amely nem teljesíthető nyomtatott formátumból, vagy csak olyan elektronikus változattal rendelkezik, amelynek licence tiltja a KKK-t.

A munkaráfordítást növeli, ha csak több lépésben állapítható meg a korlátozás ténye, ezért néhány könyvtár inkább nem teljesít, mint hogy vállalja a többletmunkát. Ha a lemondások száma tovább nő, a könyvtáraknak le kell nyelniük mind a KKK-ra fordított több munkaidőt, mind a teljesítési idő

meghosszabbodását. Ezen csak a licencek pontosabb ismerete és a könyvtári jogok védelme segíthet.

Az elektronikus címek beszerzésével a könyvtárak a lízingszerződések világába léptek be. Az eladó megszabja a licencelés feltételeit, amelyeket a könyvtárak vagy elfogadnak, vagy nem. A probléma az, hogy a szerződés olyan kitételeket is tartalmazhat, amelyek felülírják a szerzői jogi törvény által a könyvtáraknak biztosított szolgáltatási feltételeket. Annnyiféle licenc van, ahány eladó, s a licencek termékenként és vásárlónként is változhatnak. Ezért a könyvtáraknak nagyon is résen kell lenniük az aláírást megelőző tárgyalásokon.

Az eladó feltételeket szab arra nézve, hogy mi használható, ki által, hogyan, mennyi ideig és mennyiért. Egy licencet áttekinteni nagy munkát jelent – hát még százakat, sőt ezreket. Külön gondot jelentenek a licencekben a KKK-ra meg szabott, gyakran nagyon is részletező korlátozások. Vannak licencek, amelyek széles körben engedélyezik a KKK-t, mások bizonyos feltételekkel engedélyezik, s végül van olyan, amelyik az online folyóiratokból nem engedélyezi a KKK-t.

A korlátozások arra vonatkoznak, ki jogosult a KKK-ra, mi vonható be a KKK-ba, s milyen feltételekkel (pl. a könyvtár típusától függően) és hogyan (a leszállítás módja). Nehéz megállapítani a használó jogosultságát, ha ezt nem határozzák meg pontosan. A leszállítás módját (elektronikus vagy nyomtatott formában, az eredeti fájl lemásolásával, a nyomtatott formát elküldeni vagy beszkenneálni, elektronikusnak számít-e a fax küldése stb.) sem rögzítik kielégítőképpen.

A konzorciumok létrejötte hozzájárul ahhoz, hogy az egyes könyvtárak ugyanazokkal a feltételekkel jussanak hozzá a licencekhez. Hasznosak azok a webhelyek is, amelyek a korlátozásokról tájékoztatnak.

A könyvtárak már jó ideje a szerzői jogi törvénnyel összhangban folytatják a KKK-t. Az USA szerzői jogi törvényének (1976) 108. szakasza a könyvtári és levéltári másolás szempontjából korlátozza a szerzői jogtulajdonosok kizárólagos jogait, a 17. szakasz pedig a méltányos használatról (fair use) rendelkezik. Az utóbbi egy jól ismert tan, amely a szerzői joggal védett anyag reprodukálását teszi lehetővé, feltéve ha a másolás tanulmányi célzatú, és tekintettel van négy tényezőre, úgymint:

- a használat célja (kereskedelmi vagy nem kereskedelmi),
- a szerzői joggal védett anyag természete (szellemi alkotás vagy tényyszerű),
- a használat terjedelme (mekkora részét másolják le),
- a használat hatása (mennyiben befolyásolja a piac alakulását).

A 107-es szakasz széles körben alkalmazható, a 108-as viszont speciálisan a könyvtári másolásra vonatkozik. Mindkét szakasz hosszú időn keresztül jól alkalmazható volt a könyvtári tevékenységben, habár alkalmanként vitatták őket a szerzői jogtulajdonosok már a nyomtatott dokumentumok korszakában is, hivatkozva a 108. szakasz (g) (2) pontjára, amely ki akarja egyensúlyozni a kiadók érdekeit a könyvtárak feladatával (másolatok nyújtása használóknak). Ez azonban nem gátolta meg a könyvtárak KKK-ra vonatkozó megállapodásait és tevékenységét, hacsak nem ér el olyan mértéket, hogy kiváltja a folyóirat előfizetését vagy egy könyv beszerzését.

Ezért a kérő könyvtárnak figyelembe kell vennie a 108. szakasz (d) és (g) pontját, valamint a *National Commission on New Technological Uses of Copyrighted Works (CONTU)* irányelveit az alábbiak szerint:

- a másolatnak át kell mennie a használó tulajdonába;
- a könyvtárnak nem lehet tudomása arról, hogy a másolatot egyéni tanuláson, tudományos vagy kutatási célon kívül egyébre is használják;
- a könyvtárnak a szerzői jog betartására plakáton és a kérőlapon is fel kell hívnia a használók figyelmét;
- a könyvtárnak nem lehet tudomása arról, hogy köze van az anyag további reprodukálásához, vagy további példányainak terjesztéséhez;
- a kérő könyvtárnak nyilatkoznia kell arról, hogy a szerzői jogi törvénnyel és a CONTU irányelveivel összhangban jár el;
- a kérő könyvtár jogdíjat fizet minden cikkmásolat után, amely túlmegy az „ötös javaslat” határán (lásd alább);
- a kéréseket három évig kell nyilvántartani.

E feltételek betartása a kérő könyvtárra hárul, kivéve egyet: a teljesítő könyvtárnak ellenőriznie kell minden kérésen, hogy szerepel-e rajta a szerzői jog követésére vonatkozó nyilatkozat.

A CONTU-t azzal a céllal hozták létre, hogy irányelveket dolgozzon ki a könyvtárak számára, mi-

képpen teljesítendő a törvénynek az a követelménye, hogy a KKK volumene ne váltsa ki a folyóiratok előfizetését, valamint a könyvtár ne vegyen részt ugyanarról az anyagról többszörös másolatok készítésében. A CONTU irányelve szerint egy naptári évben folytatott KKK tevékenység során az elfogadható szint alatt marad, ha bármely folyóirat utolsó öt évfolyamának bármely öt cikkéről ad másolatot a könyvtár. Ha ennél többet, a könyvtárnak meg kell fontolnia a folyóirat előfizetését, vagy szerzői jogdíjat kell fizetnie a kiadónak, illetve a Copyright Clearinghouse Centernek, vagy más módon rendeznie a díjat, netán egyszerűen nem teljesítenie a kérést.

Az „ötös javaslat” előnyösnek bizonyult mind a könyvtárak, mind a kiadók számára. A könyvtárak felmérhették vele az igények alakulását, a folyóiratok iránti keresletet, a kiadók pedig növelhették előfizetéseiket. Az igazság az, hogy egy 26 egyetemi könyvtár körében 1999/2000-ben lefolytatott felmérés szerint a csoport tagjaitól érkezett kérések nagyon kevés cím esetében haladták meg a 20-at, s a KKK kérések 40%-a olyan cikkekre vonatkozott, amelyet más nem kért; egyetlen folyóirat átlagos használata sem haladta meg az „ötös javaslat” által megszabott határértéket. Egyébként is, az Association of Research Libraries statisztikája szerint a KKK 2%-a a teljes kölcsönzésnek, s tovább csökkent 2003-ban. Összességében elmarad az online használt címek használatától. A KKK sok munkával járó szolgáltatás, és nem vetélkedhet az online hozzáféréssel, de szükséges a kutatás számára.

Ideális megoldás lenne eltörölni a licencek nehézkes korlátozásait, amelyeket a KKK-ra szabtak. Könnyebbé tennék azokat a modelleket és alapelveket, amelyeket kutatók, egyesületek és kon-

zorciumok dolgoztak ki a licencelésre. E modellek hatékonyak lehetnek abban, hogy az online folyóiratok cikkeire vonatkozó kéréseket konzisztensen kezeljék a könyvtárak. A konzisztencia hiányában a kölcsönkérők csak találgathatják, miért nem teljesült a kérésük, a másik oldalon a kölcsönadók pedig csak töprenghetnek, mit lehetne tenniük. A LibLicence webhely szövegjavaslatot is ad arra vonatkozóan, milyen általános feltételt kellene beilleszteni a licencszerződésekbe, hogy kiküszöbölhető legyen a KKK feltételeinek specifikálása. (Ez főként a szerzői jogi törvény vonatkozó szakaszaira és a CONTU irányelveire való hivatkozásból áll.)

A licencszerződéseket megelőző tárgyalások nagyon eredményesek lehetnek, ahogyan a konzorciumok tapasztalatai mutatják. S ez nemcsak a konzorciumokban egyesült könyvtárakra igaz, hanem másoknak is segíthetnek. Az eladók általában készségesek, hogy tárgyalásokat folytassanak feltételeikről. Ha ezek során feszültségek alakulnak ki, célszerű olyan megoldásra törekedni, hogy mindkét fél nyertesnek érezhesse magát. Az eladók voltaképpen inkább abban érdekeltek, hogy olyan feltételeket szabjanak, amelyek szellemi tulajdonuk értékét maximálják, és a hozzáférést széles körben teszik lehetővé, nem a tartalom használatának szoros korlátozásában. Ha a kiadókban oldódik a félelem attól, hogy a KKK csökkenti az előfizetések számát, akkor fokozatosan lazítani fogják a KKK-t érintő korlátozásokat. Ennek már mutatkoznak biztató jelei.

WILEY, Lynn N.: License to deny? Publisher restrictions on document delivery from e-licensed journals. = *Interlending and Document Supply*, 32. köt. 2. sz. 2004. p. 94–102./

(Papp István)

2004. évi új könyvtári szabványok

A Magyar Szabványügyi Testület 2004-ben a következő könyvtári/tájékoztatói témájú MSZ ISO szabványokat adta ki:

- MSZ ISO 15836:2004 Információ és dokumentáció. A Dublin Core metaadat elemkészlete;
- MSZ ISO 15511:2004 Információ és dokumentáció. Könyvtárak és más hasonló szervezetek nemzetközi szabványos azonosítója (ISIL);

- MSZ ISO/TR 20983 Információ és dokumentáció. Elektronikus könyvtári szolgáltatások teljesítménymutatói.

A szabványok megvásárolhatók vagy megrendelhetők az MSZT Szabványboltban (Budapest IX., Üllői út 25.), illetve elektronikus formában beszerezhetők a <http://www.mszt.hu/webaruhaz> címen.

/Katalist, 2004. december 17./

(Berke Barnabásné)